International Journal of Multidisciplinary Research and Development
Online ISSN: 2349-4182, Print ISSN: 2349-5979, Impact Factor: RJIF 5.72
www.allsubjectjournal.com
Volume 4; Issue 3; March 2017; Page No. 259-261

उज्ज्वलदत्तस्य उणादिवृत्तौ विनिर्दिष्टा ग्रन्था:

डॉ. दोलामणिः आर्यः
सहायक–प्राध्यापक, लक्ष्मीबाई महाविद्यालय, दिल्ली विश्वविद्यालय,

प्रस्तावना

अपारशब्दशास्त्रस्योपलब्धये सुविशालशब्दानुशासनमपि सर्वथा न समर्थ इति शब्दानुशासनस्य निदर्शनमात्रत्वम् अखिलैरपि ऊररीक्रियते। अत एव व्याकरणस्य सर्वाङ्गपूर्णत्वद्योतनाय पञ्चाङ्गव्याकरणमिति व्यवहारो दरीदृश्यते। व्याकरणस्य पंचाङ्गानि सन्ति– शब्दानुशासनम् (सूत्रपाठः), धातुपाठः, गणपाठः (प्रातिपदिकपाठः), उणादिपाठः लिङ्गानुशासनञ्च। नैगमानां रूढिशब्दानाञ्च बोधने उणादिसूत्राणाम् उपादेयत्वात् तेषां स्वल्पकायप्रकृतिप्रत्ययविभागस्य निदर्शकमात्रत्वम्। अत एव आचार्येण पाणिनिना 'उणादयो बहुलम्' इति ते प्रत्ययाः बहुलपदेन ज्ञापिताः। यतो हि उणादिप्रत्ययाः समासतोऽल्पप्रकृतिभ्यो विहिताः, प्रत्यया अपि प्रायेण समुच्चिता, प्रकृतिप्रत्ययविकारजन्यकार्याण्यपि च न विशेषतया समुपस्थापितानि। अत एव महाभाष्ये भाष्यकारः पतञ्जलिराह –

बाहुलकं प्रकृतेस्तनुदृष्टेः प्रायः समुच्चयनादपि तेषाम्।
कार्यसशेषविधेश्च तदुक्तं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु।।
नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम्।
यन्न पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदूह्यम्।।
संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे।
कार्याद् विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु।।

समुपप्राप्तेषूणादिवृत्तिषु पञ्चपाद्युणादिदशपाद्युणादिसूत्राणि प्राचीनतमानि। पाणिनीयपरम्परायाञ्चोभावपि समादृतानि। पञ्चपाद्युणादिसूत्राणि बहुभिराचार्यैः व्याख्यातानि तेषु व्याख्यातृषूज्जलदत्तोऽन्यतमः। महावैयाकरणेन उज्ज्वलदत्तेन विरचिता उणादिवृत्तिरुपलब्धोणादिवृत्तिष्वेका आद्यतमा अन्यतमा च। वृत्तिरियं पञ्चपाद्युणादिसूत्राणां वृत्तिरुदाहरणोद्धरणसमालोचनापुरस्सरं सर्वाङ्गपूर्णं रुचिकरं व्याख्यानं प्रस्तौति। अत्र साक्षात् प्राचीनोणादिवृत्तिकाराणां वृत्तेरुल्लेखः, कोशानां कोशकाराणाञ्च निदर्शनं, भूरिशः साहित्यग्रन्थाः साहित्यकाराश्च स्मर्यन्ते। अस्यां वृत्तौ प्राचीनतमाः अनेके ग्रन्थाः तेषामुद्धरणञ्च समुपलभ्यन्ते। ते च सन्ति –

तालिका 1

ग्रन्थाः	सूत्रसंख्या
अचलकोशः	3.68
अजयकोशे (अजयकोशः)	2.75; 3.104; 4.43, 216; 5.56
अनुन्यासम्	(मङ्गला०); 1.151
अमरः (अमरकोशः)	1.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 28, 42, 45, 46, 54, 67, 70, 81, 82, 85, 89, 90, 92, 95, 108, 113, 114, 117, 123, 139, 141, 144, 151, 154, 156; 2.1, 12, 13, 26, 27, 29, 42, 47, 48, 51, 53, 60, 63, 70, 74, 80, 84, 93, 98, 101, 103, 107, 109, 118; 3.6, 13, 26, 32, 34, 38, 42, 43, 44, 49, 54, 55, 58, 62, 70, 73, 75, 79, 86, 89, 90, 91, 102, 105, 111, 114, 117, 145, 154; 4.1, 2, 15, 28, 29, 30, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 60, 76, 77, 78, 81, 90, 96, 98, 106, 107, 108, 123, 135, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 169, 175, 179, 188, 205, 211, 218, 230, 234, 238; 5.16, 25, 27, 30, 35, 38, 52, 67
अमरकोशटीकायाम् (अमरकोशटीका)	4.125
अमरटीका	1.24, 108; 2.4; 3.6
अमरमाला	4.181, 188; 5.28
आचार्यकोशः	3.114
उणादिवृत्तिः	1.67
उत्तररत्नम्	3.38; 4.219
उत्तररत्नकाण्डम्	3.38
उत्पलिनी (उत्पलिनीकोशः)	1.3, 7, 125; 3.157; 4.188
उपाध्यायसर्वस्वम्	(मङ्गला०); 1.78, 108; 2.109; 3.146; 4.30, 133, 155
कादम्बरी	3.7
कामन्दकम्	4.75
किरातकाव्यम्	4.125
किरातार्जुनीयम्	4.109
कीचकवधः	117; 4.102
कुमारः (कुमारसम्भवम्) कोशः	2.39; 4.27, 52, 66, 95, 1.129; 2.57, 58, 63, 110; 3.1, 79
कोशान्तरम्	1.117, 118, 122, 123, 153; 2.13; 3.21, 28; 5.52

गद्यरामायणकाव्ये (गद्यरामायणकाव्यम्)	4.139
गोवर्धनवृत्तिः	4.68
गोवैधकम्	2.109
चण्डी	2.58
चन्द्रव्याकरणम्	3.141
चरके (चरकसूत्रम्)	4.188
चाणक्यशतकम्	3.15
चान्द्रव्याकरणे (चान्द्रव्याकरणम्)	1.95
चान्द्रलिङ्गानुशासनम्	4.1
चिकित्साशास्त्रम्	2.109
ज्योतिषः	3.86
ज्योतिषवराहः	3.86
त्रिकाण्डशेषे (त्रिकाण्डशेषः)	1.1
दमयन्तीकाव्ये (दमयन्तीकाव्यम्)	1.55
दारिद्रयवर्णनम्	3.138
देववृत्तिः (पुरुषतोमदेवस्य वृत्तिः)	3.98, 101, 117, 140; 5.61
देशना (वर्णदेशना)	1.113; 2.13; 4.200
द्विरूपकोषः	1.44, 47; 5.35
धरणिकोशः	1.1; 3.68
धातुपारायणम्	1.45
धातुपारायणीयम्	4.111
धातुप्रदीपः	(मङ्गला०); 1.67, 113; 4.81, 213, 214, 219
धातुप्रदीपटीका	1.84; 2.13, 75; 3.4, 62; 4.15
धातुप्रदीपिका	2.112
धान्वन्तरम्	1.7
नग्नंवृत्तिः	4.66
नानार्थामरमाला	3.43
नाममाला	2.94
न्यासः	(मङ्गला०); 1.64, 108, 114, 117; 2.79, 84, 85; 3.89, 131, 138; 4.124, 125, 177, 184, 188, 218
पारायणे (पारायणम्)	1.134; 2.7; 3.22, 53; 4.13, 57; 5.19
पुराणम्	1.139
प्राचीनवृत्तिः	2.32
बालरामायणम्	1.3; 4.138, 171
बृहत्प्रयोगः	1.11
भट्टिः (भट्टिकाव्यम्)	1.1, 2, 108, 129; 2.39; 3.66, 90, 155; 4.100, 103, 117, 179
भट्टिभाषासमावेशः	1.108, 121; 3.132
भागवृत्तिः	(मङ्गला०) 1.156; 2.58, 68, 109; 4.35, 158; 5.19
भाष्यम् (महाभाष्य)	(मङ्गला०); 2.23; 3.50, 89, 113, 126; 4.112, 174, 188
भाष्यम् (उणादिभाष्यम्)	4.119, 138
भाष्यटीका	2.39
भोजदेवशब्दानुशासनम्	1.92
मतिनिर्णयः	1.41
महान्यासे	4.93
महाभारते (महाभारतम्)	1.108
मेघदूतः	5.35
रघुः (रघुवंशम्)	1.3, 21, 108, 139, 156; 2.79, 96, 119; 3.22, 104, 133; 4.21, 107, 197, 236; 5.24
रत्नकोषः	2.40
रत्नमालाकोशः	1.3
रत्नमतिः	1.51
रन्तिदेवकोशः	1.42
रभसकोशः	1.82; 4.117
रुद्रकोशः	2.84, 111; 4.158
रूपमंजरी	1.95; 2.57
रूपरत्नाकरः	2.109; 2.57

वररुचिकोशः	1.11
वर्णदेशना	(मङ्गला०) 1.108; 3.43; 4.64
वर्णविवेकः	1.2, 39, 47, 92, 96; 2.7, 15; 4.2, 15, 56, 81, 117, 121, 144, 179, 188, 201; 5.43
वाचस्पतिकोशः	3.22
वासवदत्तायाम् (वासवदत्ता)	1.28
वासवदत्ताटीका	4.111
विक्रमादित्यकोशः	1.96; 3.83, 126; 4.16, 56, 75, 139
विदग्धमुखमण्डनम्	3.59
विश्वः	1.3, 19, 29, 38, 41, 52, 54, 66, 70, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 128, 129, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 153; 2.2, 4, 7, 12, 13, 14, 16, 18, 21, 23, 24, 28, 46, 49, 50, 53, 57, 67, 78, 82, 84, 103, 118, 123; 3.1, 2, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 18, 21, 23, 26, 28, 35, 38, 40, 41, 45, 49, 53, 55, 60, 62, 63, 65, 69, 73, 80, 83, 86, 88, 90, 94, 134; 4.137, 183
विष्णुपुराणम्	(मङ्गला०) 1.55, 82, 104, 128; 2.20, 58, 120; 3.9, 27; 4.81, 90, 127, 149, 193
वृन्दावनयमकम्	1.28, 78, 171
वैद्यम्	1.42
वैद्यकशास्त्रम्	3.79
शब्दतरङ्गिणी	1.123
शब्दार्णवः	1.2, 150; 2.7, 13, 99, 103, 119; 3.92, 117, 134; 4.38, 41, 124, 138, 188; 5.57
शृङ्गारतिलकम्	3.47
संसारावर्त्तः	1.9, 48
सर्वस्वे	1.113, 126; 2.25, 80; 3.2, 25, 47, 50, 92; 4.1, 32, 41, 156, 166, 216
सारसंग्रहवृत्तिः (काशिका)	4.17
सूतीवृत्तौ (सूतीवृत्तिः)	3.140
सूर्यशतकम्	4.51, 213, 233
स्मृतिः	2.15, 96, 119; 3.70; 4.164; 5.48
हरविलासः	2.28
हारावली	1.151; 3.73, 83, 84, 94, 117, 132; 4.2, 30, 76, 117, 153, 224
हारावलीकोशः	1.17
हितोपदेशः	3.90

इत्यादयः ग्रन्थाः अत्र उणादिवृत्तौ उल्लिख्यन्ते।